

OLTIN BITIKLAR GOLDEN SCRIPTS

**2
2019**

ISSN 2308-98-66

BOSH MUHARRIR
EDITOR IN CHIEF
Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR
O'RINBOSARI
Nusratullo Jumaxo'ja

MAS'UL KOTIB
Akmal Farmonov

TAHRIR HAY'ATI
Abdirashidov Zaynobiddin
Abdulla A'zam
Karl Rayxl (Germaniya)
Nazarov Baxtiyor
Boboyorov G'aybulla
Byoond III (Koreya)
Hasanov Nodirxon (Turkiya)
Ertug'ul Yaman (Turkiya)
Erkinov Aftondil
Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)
Jo'raboev Otabek
Karimov Naim
Kerimli Teymur (Ozarbayjon)
Oh Eunkyung (Koreya)
Mirzaev To'ra
Onal Kaya (Turkiya)
Kimura Satoru (Yaponiya)
Sodiqov Qosimjon
Zohidov Rashid
Yusupova Dilnavoz

EDITORIAL BOARD
Abdirashidov Zaynabiddin
Abdulla A'zam
Karl Rechl (Germany)
Nazarov Bakhtiyor
Boboyorov Gaybulla
Byond III (Korea)
Khasanov Nodirxon (Turkey)
Ertugrul Yaman (Turkey)
Erkinov Aftondil
Isa Khabibeyli (Azerbaijan)
Joraboev Otabek
Karimov Naim
Kerimli Teymur (Azerbaijan)
Oh Eunkyung (Korea)
Mirzaev Tura
Onal Kaya (Turkey)
Kimura Satoru (Japan)
Sodiqov Qosimjon
Zohidov Rashid
Yusupova Dilnavoz

MUNDARIJA

Navoiy dunyosi

A.H.Shar'iy Juzjoniy. "Xazoyin ul-maoniy"ning tengsiz
qo'lyozma nusxasi 2

Abdurasul Eshonboboev. Alisher Navoiy sharq
adabiyoti nazariyotchisi sifatida 7

Oysara Madalieva. Navoiy devonlarining sharqshunoslik
instituti asosiy fondida saqlanayotgan qo'lyozmalari..... 12

Nusratullo Jumaxo'ja. Talqinlarda shoirona shuur
va ilmiy tafakkur 19

Tamaddunimiz ildizlari

Вера Мухамеджанова. Письменность, как
фактор преемственности согдийской цивилизации 25

Manbashunoslik va matnshunoslik

Qosimjon Sodiqov. Qadimgi turkiy vasiqalar stilistikasi 42

Matluba Jabborova. Jamshid obrazining genezisiga doir..... 71

Zilola Shukurova. «Qisasi Rabg'uziy»ning qo'lyozma va
nashriy nusxalarida folklor namunalari o'rni 86

Adabiyotshunoslik

Iqboloy Adizova. Amiriy adabiy merosida
taxmislarning o'rni..... 96

Marg'uba Abdullaeva "Alanquvo" haqidagi hikoyatlarning
qiyosiy tahlili..... 108

Ushbu son "Oltin bitiklar" tahririyatida sahifalandi.
Manzilimiz: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos
Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: oltinbitiklar@inbox.ru
Tel.: (+99891) 166-31-38
Bosishga 29. 07 2019-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8
Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi
Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami
bilan ro'yxatdan o'tgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va
mualliflarga qaytarilmaydi.

"Zebo-Prints" bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №29/07 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili: Toshkent shahar, Yashnobod tumani,
22-harbiy shaharchasi
telefon: +99890 136 66 56

JAMSHID OBRAZINING GENEZISIGA DOIR

Matluba JABBOROVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
O'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi

Abstract: *There are many Turkic superheroes depicted in the ancient folklore, literary fiction, and historic prose. For centuries, people in many regions of ancient Uzbekistan and Iran glorified the extraordinary traits of brave Jamshid who is famous for his immortality, symbol of happiness, and creator of all handicrafts and professions. Unforgettable character of Jamshid is depicted in ancient manuscripts of "Shokhnoma" of Abulkasim Firdavsi, in glorified book of "Avesto", in Saolibi's "Kitab al-gurar", in Tabari's "Tarixi Tabari", and in Beruni's book "The Artificats of the Ancient People". In addition, Jamshid was skillfully illustrated in Omar Khayyam, Fariddidin Attar, Khafiz Sheroziy and Navoi's masterpieces. Uzbek folklore has generated its own depiction of Jamshid as well.*

This article introduces the historical ethno genesis of Jamshid, how his characters developed with time into a symbol of bravery, immortality, glory, and prosperity. The very first image of Jamshid can be found in the Iranian manuscripts of ancient "Avesto" and Indian mythology. Additionally, the author observes the interpretation of Jamshid in various historically works and literary fiction.

Key words: *historical fiction, depiction of the superhuman, ethno genesis, "Avesto", Indian-Iranian mythology*

Kirish

Afsonaviy Jamshid obrazining pay do bo'lishi va tarixiybadiiy asarlardagi talqini, qahramonga xos bo'lgan xusu siyatlarining asardanasarga ko'chgan da rivojlanib borishi kabi jarayonlarni kuzatish adabiyotshunoslikda an'ana viy obrazning o'ziga xosligi xususida mulohaza yuritish imkoniyatini beradi. Jamshid obrazi haqidagi ilk ma'lumotlar "Avesto" kitobida hamda hinderon mi fologiyasida keltirilgan. Mazkur ma'lu motlar Jamshid haqidagi dastlabki tasavvurlarni berib, keyinchalik uni turli tarixiybadiiy asarlardagi talqinini kuza tishda ham asqotadi.

Jamshid obrazi VIIIIX asrlarda yaratilgan Abu Hanifa Diynavariyning

asarida musulmonlashtirib talqin etila di. Birinchi bo'lib Diynavariy Jamshidni Nuh payg'ambarning avlodi sifati da tilga oladi. Ushbu yangilik, ya'ni Jamshidni Nuh allayhissalomning zurri yodi sifatida talqin etish an'anasi o'zbek adabiyotidagi Jamshid qissasida ham aks etgan.

Jamshid badiiy obraz sifatida ilk marotaba "Shohnoma"da o'z ifodasini topadi. Abulqosim Firdavsiy Jamshid obrazining "Avesto"dagi xususiyatlarini saqlagan holda uni qayta rivojlantiradi va original obrazga aylantiradi. Natijada, Jamshid Firdavsiy "Shohnoma"sidan keyin yaratilgan asarlar uchun an'ana viy obraz, u haqdagi tafsilotlar esa an'anaviy sujetga aylanadi.

Bundan tashqari, asSaolibiyning "Kitob alg'urar" asarida ham Jamshid haqidagi hikoyat keltiriladi. Ushbu asar o'zbek adabiyotshunosligida Firdavsiy "Shohnoma"sining arabcha nasriy varianti deb talqin etilsada, Saolibi Jamshidni o'ziga xos tasvirlaydi.

Jamshid obrazining atTabariy ning "Tarixi Tabariy", alBeruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarlarida ham esga olinishi, u ning tarixiy obrazga yaqinlashishiga sabab bo'ladi.

An'anaviy Jamshid obraziga mu rojaat, ayniqsa, forstojik adabiyoti da ko'proq ko'zga tashlanadi. Umar Xayyom, Fariddin Attor, Hofiz Sheroziy she'riyatida Jamshid siymo sining o'ziga xos talqinini kuzatish mum kin. Xususan, Attorning "Ilohiynoma" asarida "Jomi Jam" haqida ibratomuz hikoyat keltiriladi. Keyinchalik mazkur obraz o'zbek adabiyotiga ham kirib keladi. O'zbek mumtoz adabiyoti na munalarida Jamshid nomi qaytaqayta tilga olinadi, unga xos bo'lgan bunyod korlik, elparvarlik va adolatlilik jihatlari madh etiladi. Hatto, o'zbek adabiyotida "Qissai Jamshid" nomli xalq kitobi ham yaratilgan.

Adabiyotlar sharhi

Jamshid obrazining turli talqin lari haqida Abu Hanifa Ahmad Dovud Diynavariy ["Kitab ulAxbor at Toval", 1911.], Abulqosim Firdavsiy [Shohnoma, 2011.], Abu Mansur Saolibi [Ghurar Akhbar Mulak alFurs waSiyyarhim, 1900.], Tabariy [Tarixi Tabariy], Abu Rayhon Beruniy [Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar, 1968.] larning asarlarida zikr etilgan. Afsonaviy shoh Jamshid obrazining badiiy adabi yotga kirib kelguniga qadar adabiy, ta rixiy, diniy asarlardagi talqini haqida,

ya'ni ushbu mavzuning paydo bo'li shi yuzasidan chet el tadqiqotchilari ning ba'zi ilmiy mulohazalari mavjudki, bular Jamshid obrazining genezisini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Pus tarixchisi V.Ogudinning [Ogudin V. 2003.] dissertatsiya ishida Jamshid bilan Sulaymon payg'ambar bir obraz degan g'aliz ma'lumot ham uchraydi. Jamshid qahramonining Diynavariy, Firdavsiydagi talqini haqida [Ghazzal Dabiri. 2007.], [Mallaev N.M. 1974.], [Omid Shiva. 2013.] kabi olimlar ning ba'zi ilmiy mulohazalari mav jud. Shunga qaramay, hozirga qadar an'anaviy Jamshid obrazining paydo bo'lishi va tarixiy taraqqiyoti xususida tugal tadqiqot olib borilmagan.

Munozaralar va natijalar

"Kitab ulAxbor atToval"da Jamshid obrazi Toshkent davlat Sharqshunoslik institutining tadqiqot markazi qo'l yozmalar bo'limida inv. №17049 "الطالراهاخ" nomli, arab tilida chiroyli nasta'liq xati bilan bitilgan, hijriy 1330, milodiy 1911 yilda toshbosma usuli da nashr qilingan asarning bir nusxa si saqlanadi. Kitobning xajmi 13x20. Sahifasi 383 bet. Ushbu nashr muallifi arabiynavis olim Abu Hanifa Ahmad Dovud Diynavariydir.

Muallifning mazkur "Kitab ulAxbor atToval" asarida payg'ambar va pod shohlar haqida hikoya qilinadi. Asarda dastlab Odam allayhissalomning yara tilishi bayon etiladi. So'ng uning o'g'li Nuh payg'ambar va uning avlodi tilga olinadi. Diynavariyning naql qilishicha, "Nuh alayhissalomning bolalari bir xil tilda, suriyon tilida gaplashishar edi. Bir kuni ular uyqudan uyg'onishsa, barcha si turlicha gapirayotgan emish va bir bi rini tushunmasmish. Shundan so'ng ular uydan chiqib ketishib, turli mam

lak
yisl
ust
ma
[Diy
yon
ana
[
pay
dan

ناب
نوركل
با
"

dega
zanc
3].
kelib
bosh
birm
Jams
tida
vositi
fatida
yarat
Berui
rida
ning
o'zbe
shoh
payg'
Jamsi
lodi
boshl
"Ki
boshq
ramini
ga bo
gi ma'
Yana
aslida
xato q

paydo bo'li
qotchilari
mavjudki,
genezisini
ega ega.

ing [Ogudin
Jamshid
bir obraz
uchraydi.

Diynavariy,
[Ghazza
M. 1974.],

olimlar
ari mav
ga qadar
ning paydo
xususida

alar

Jamshid
shunoslik
kazi qo'l
7049 “
da chiroyli
riy 1330,
na usuli
bir nusxa
ni 13x20.
er muallifi
Ahmad

ulAxbor
va pod
Asarda
ning yara
ning o'g'li
lodi tilga
ilishicha,
ari bir xil
ar edi. Bir
barcha
va bir
dan so'ng
rli mam

lakatlarda qaror topishibdi va ko'pa yishibdi. Somning avlodi Jamshid esa ushbu mamlakat – Bobilda qolibdi va mamlakat podshohligiga asos solibdi” [Diynavariy., 1911: 3]. O'shandan bu yon turli millat va tillarning kelib chiqishi ana shu voqeaga borib taqalar emish.

Diynavariy shoh Jamshidni Nuh payg'ambar ning o'g'li Somning nasli dan ekanligini ta'kidlaydi;

الباقى
الدين مجهياخ نابى ال ر
ناب انه جوني ناب
بغف ذخير
مال اساس
ووطكلى
يخوبه انركر
اعيدزولنير اميو تخلاولهمعا

“Ya'ni, Jamshid Somning Arfaxshaz degan o'g'lining Yunjahon otliq farzandining zurriyodidir” [Diynavariy., 3]. Diynavariy asarida Jamshidning kelib chiqishi haqidagi ma'lumotlar boshqa manbalardagi qaydlardan birmuncha farq qiladi. “Avesto”da Jamshid Vayvanghonning o'g'li sifa tida tasvirlansa, Diynavariyda u bevosita Nuh payg'ambarning avlodi si fatida talqin etiladi. Keyingi davrlarda yaratilgan Firdavsiy, Saolibiy, Tabariy, Beruniy va hatto, Navoiyning asarlarida ham Jamshid Kayumars odam ning avlodi sifatida zikr etilgan. Biroq o'zbek xalq kitobi “Qissai Jamshid”da shoh Jamshidning kelib chiqishi Nuh payg'ambarga borib taqaladi. Demak, Jamshidning Nuh payg'ambarning avlodi sifatidagi talqini Diynavariydan boshlangan ekan.

“Kitab ulAxbor atToval” da ham boshqa manbalar kabi Navro'z bayramining paydo bo'lishi Jamshid nomi ga bog'lanadi. Asarda Jamshid haqida gi ma'lumotlar juda qisqa bayon etilgan. Yana bir o'rinda Diynavariy “Jamshid aslida Sulaymon payg'ambar” degan xato qarashga o'z munosabatini bildi

rib, buning noto'g'ri ekanligini aytib o'ta di. “Ayrim bilimsiz forslarning ishonish laricha, Jamshid aslida Sulaymon ibn Dovud emish. Lekin bu noto'g'ri faraz, chunki Jamshid va Sulaymonning ya shash davrining oralig'i uch ming yildir” [Ghazzal Dabiri., 2007: 46]. Bu kabi fikrlarning berilishiga ba'zi manbalar-dagi Jamshid va Sulaymon obrazlari ni birlashtirishga oid taxminlar sabab bo'lgan.

Masalan, rus olimi V.Ogudin Jamshid va Sulaymon obrazlarining o'zaro yaqinligini qomusiy olimlarning asarlari misolida isbotlashga harakat qiladi. “Jamshid va Sulaymon obrazla rining o'zaro yaqinligi to'g'risida X asrda birbiridan bexabar holda Ibn Sino va Beruniylar ham ma'lumot berishgan. Ibn Sino “Tib qonunlari” kitobida ma'lumot beradi: “Rayhoni Sulaymon o'simligi bu Jamisparam deb ataluvchi o'simlikning o'zi”, shu sababli xalq orasida Jam va Sulaymon bir odam degan tasavvurlar mavjud. Beruniyning “Farmakognoziya” asarida “Jamisparam – bu o'simlikning bir turi bo'lib, uni Jam nomi bilan bog'la shadi”, shuning uchun ayrim forslar uni Rayhoni Sulaymon deb atashgan” [Ogudin V., 167] Tadqiqotchi shu kabi misollarga tayangan holda bu ikki obrazning bir shaxs bo'lishi mumkin [Ogudin V., 179] degan xulosaga kela di. Biroq bizning nazarimizda, bu misol lar Jamshid va Sulaymonni “aslida bir shaxs” deyish uchun asos bo'la olmay di va Diynavariy ta'kidlaganidek, bu umuman mantiqqa to'g'ri kelmaydigan farazdir.

Diynavariyning asarida voqealarning keyingi rivoji “Avesto”dagi sujet bilan deyarli bir xil. “Farqli jihati Diynavariy alZahhok obrazini murakkab xarakter da talqin etadi, u yovuz obrazmi yoki ijobiy qahramonmi bir qarashda ajratish

qiyin. Unda ijobiy obrazning astasekin o'ta yovuzlashuvi ko'zga tashlanadi" [Ghazzal Dabiri., 49].

Diynavariyning talqinidagi Zahhok ham Somning avlodi. Ya'ni, uning shajarasini quyidagichadir: Som → Aram → Od → Amliq → Shaddod → Zahhok. Asarda Zahhok asli Yamanlik ekanligi aytiladi. Uni Ajamliklar "Biovarasi" deb atashadi. Zahhok dastlab har bir hatdan ibratli shahzoda sifatida tasvirlanadi. Biroq bir kuni u iblisning so'ziga kirib, sehrlangan suratga qaraydi va uning yelkasida ilon o'sib chiqadi. Shundan so'ng alZahhokda yovuzlik illatlari rivojlanadi. U odamlarni o'ldirib, yelkasida o'sib chiqqan ilonlariga yemish qiladi. Ushbu obraz "Avesto"da uch boshli ajdaho tarzida ham tasvirlanadi. Zahhokda badfe'llik alomatlari paydo bo'lgach, bosqinchilik bilan shug'ullanadi. Xususan, Bobilni bosib olish uchun Jamshidning iziga tushadi.

Podshoh Jamshidning keyinchalik hukmronligini yo'qotishi, odamlarning Zahhok tomoniga o'tib ketishi kabi lavhalar an'anaviy sujetga Diynavariy tomonidan kiritiladi va arab xalqiga oid tarix kitoblarida, xususan, Vahb ibn Munabbih va ibn Kalbi asarlari da saqlanib qoladi. Keyinchalik unutilayozgan ushbu sujet muayyan vaqt o'tgach, Firdavsiyning asarida qayta tasvirlanadi va sujet chizig'ida mustahkam o'rin egallaydi. Chunonchi, "Jamshid yuzining qaro bo'lishi, ya'ni Jamshid takabburlikka berilib, razolatga yuz tutishi va Zahhok tomonidan u ning taxti tortib olinishi haqidagi voqealar axloqiy hikoyatlar tarzida yuzaga keladi va naql qilinadi" [Ghazzal Dabiri., 50].

"Kitab ulAxbor atTavol"da Jamshidning nabirasi Nimruz alZahhokni mahv etadi va otasining saltanatini qayta qo'lga kiritadi. Ushbu obraz

fors ada biyotida Faridun nomi bilan mashhur. Diynavariyning mahorati shunda ko'rinadiki, muallif Jamshid, alZahhok, Faridun kabi mifologik obrazlarni avvalgi "Avesto"dagi xususiyatlarini saqlagan holda ularni tarixiybadiiy hikoyat qahramoniga aylantiradi. Jamshidning taxt dan tushib, o'rniga Zahhok hukmronlikni qo'lga olishi, Zahhokning murakkab xarakter talqini va oxiroqibat, ezgulikning tantana qilishi ushbu asarda o'ta jonli va qiziqarli bayon etiladi. Jamshid timsoli shu tarzda afsonaviy mifologik obrazdan tarixiybadiiy asar qahramoniga aylanadi.

Diynavariyning ushbu asarida Jamshid haqida juda qisqa ma'lumot beriladi. Xususan, uning yaratuvchilik fazilatlari, bunyodkorlik ishlari umuman tilga olinmaydi; an'anaviy obrazga xos bo'lgan ijobiy va salbiy xislatlar deyarli yoritilmaydi. Biroq muallif Jamshidni podshohlikka asos solgan birinchi hukmdor sifatida alohida e'tirof etadi.

Demak, Diynavariyning mazkur asarida Jamshid siymosi yer yuzining dastlabki hukmdori, payg'ambar avlodidan chiqqan birinchi podshoh tarzida talqin etiladi. Va mazkur asarda ilk bor ta'kidlangan shoh Jamshid Nuh payg'ambarning zurriyodi ekanligi haqidagi ma'lumot o'zbek adabiyotidagi Jamshid qissasiga monand va ushbu sujetning yaratilishida asos bo'lgan bo'lishi mumkin.

"Shohnoma"da Jamshid madhi

Diynavariydan keyin Jamshid mavzusiga qo'l urgan va uni badiiy asar qahramoniga aylantirgan shaxs Abulqosim Firdavsiydir. Podshoh Jamshid haqidagi an'anaviy sujet "Shohnoma"da ham keladi va birinchi marotaba badiiy obraz sifatida talqin etiladi.

nomi bilan
mahorati
Jamshid,
fologik ob
xususiyat
tarixiyba
aylantiradi.

shib, o'rniga
ga olishi,
akter talqini
tantana qi
va qiziqarli
soli shu tarz
razdan tari
aylanadi.

asarida
sa ma'lumot
aratuvchilik
ari umuman
obrazga xos
satlar deyar
Jamshidni
an birinchi
rof etadi.

ing mazkur
er yuzi
payg'ambar
podshoh
mazkur asar
sh Jamshid
odi ekanligi
adabiyotida
and va ush
sas bo'lgan

Madhi

Jamshid
uni badiiy
rgan shaxs
Podshoh
aviy sujet
va birinchi
ratida talqin

Firdavsiy "Shohnoma"ni yaratish da xalq og'zaki ijodi bilan birga yoz ma manbalardan ham keng foyda lanadi. Bunday manbalardan biri va muhimi zardushtiylikning muqaddas kitobi bo'lgan "Avesto"dir [Mallaev N.M., 1974: 96]. Firdavsiy Jamshidning "Avesto"da talqin etilgan xususiyatlarini saqlagan holda, obrazning yangi qir ralarini ochadi, badiiy jihatdan mutlaqo o'ziga xos tarzda qayta yaratadi.

Shuningdek, Firdavsiyning "Shohnoma"sida Eron podshohlari haqidagi turli rivoyat va afsonalarda parokanda holatda saqlanib kelgan ma'lumotlar muayyan tartibga keltiriladi, qayta ish lanadi va bir sujet zanjiriga tizib tas virlanadi. Natijada, fors podshohlari haqidagi xronikali sujetga ega asarlar monumental badiiy asarga aylanadi. "Shohnoma" dostonlarida to'rt ming yil likka yaqin voqealar tasvirlanadi. Ushbu voqealarda afsonaviy, tarixiy shaxslar ishtirok etadi. Xullas, Firdavsiyning "Shohnoma"sida eroniy podshohlar ning sulolaviy tarixi badiiy siymosi yaratiladi. "Shohnoma"ga yuzaki qa raganda undagi qissalar shohliklar sil silasi tasviriga bag'ishlanganday ko'ri nadi. O'zi ham "Shohlar haqida kitob" deb ataladi, ammo uning mazmuniga hushyorroq nazar tashlansa, uning xalq xayolida yaratilgan va xalq qalbida ardoqlanib kelayotgan qadimiy qahra monlar, epik bahodirlar, oddiy mehnat ahli vakillari haqidagi qissalardan iborat ekanligini idrok etish unchalik mushkul emas [Firdavsiy A., 2011: 68].

"Shohnoma"da afsonaviy podshoh Jamshid obrazi o'ta haroratli va jonli tasvirlanadi; Jamshidning ezgu amal lari barcha podshohlarga o'rnak qilib ko'rsatiladi, salbiy karakteri qoralanadi. Firdavsiy Jamshidni Kayumars pod shohning avlodi, shoh Tahmurasning

o'g'li tarzida tasvirlaydi. Qadimgi yoz ma manbalarda, xususan, "Avesto"da Jamshid Vayvanghonning farzan di ekanligi yoziladi. "Shohnoma"dan taxminan bir asr avval yaratilgan Diynavariyning asarida esa Jamshid Nuh alayhissalomning avlodi tarzida beriladi. Demak, Firdavsiy Jamshidni Kayumars odam avlodi tarzida tasvir lab, Jamshid haqidagi original sujetni yuzaga keltiradi.

"Shohnoma"da Jamshid Kayumars odamning o'g'li Xushangning nabirasi, ya'ni Tahmurasning vorisi sifatida tas virlanadi. U otasi Tahmurasning o'limi dan so'ng taxtga o'tiradi va 700 yil hukm dorlik qiladi. E'tiborli jihati, Kayumars 30 yil, Xushang 40 yil, Tahmuras 30 yil podshohlik qiladi, Jamshid esa 700 yil davomida taxtni boshqaradi.

Yetti yuz yil hukmronlik qil gan Jamshid zamonasida kishilar Axrimanning zulmidan qutuladilar, u ning zamonida muhtojlik, kasallik va o'lim yo'qolib ketadi. Firdavsiyning Jamshidi shu jihatlari bilan "Avesto"dagi Yima(Jamshid)ga juda monanddir[Mal laev N.M., 99]. "Shohnoma"dagi ko'p dalillar muallif asarni bitishda boshqa manbalar bilan birga "Avesto"dan ham keng foydalanganligini ko'rsatadi.

Jamshid taxtga o'tirgach, bir qancha kashfiyotlar qiladi. Uning podsholigi davrida qurolaslahalar, matoyu gaz lamalar, kiyimkechaklar yaratiladi. Firdavsiy ayniqsa, Jamshidning ana shu yaratuvchanlik xususiyatini bo'rt tirib ko'rsatadi. Shoh xalqni tabaqalar ga ajratib, har bir tabaqa o'z vazifasi bi lan shug'ullanishi lozimligini ta'kidlaydi. Birinchi tabaqa Kotuziy, ya'ni ruhoniylar bo'lib, ular xalqdan ajralgan holda tog'u toshlarda yashab, ibodat bilan shug'ul lanadilar. Keyingi tabaqa Nisoriy – har biylardir. Ular mamlakat tinchligini,

shohlar toju taxtini qo'riqllovchi posbonlardir. Uchinchi guruh Nasudiy, ya'ni dehqonlar bo'lib, ular birovga qaram bo'lmay, o'z kunlarini o'zlari ko'radilar. To'rtinchi tabaqa esa Axtuhushi – hu narmandlardir. Shubhasiz, Jamshid zamonida ularga e'tibor katta bo'lgan va shu sababli hunarmandchilik gullab yashnagan.

“Shohnoma”da ilk bor o'sha davrlar dan boshlab g'ishtdan uy, saroy, ham momlar qurila boshlanganligi tasvirlangan. Shuningdek, Jamshid zamonida qimmatbaho toshlar va xushbo'y atirlar kashf etiladi, tabobat vujudga kelib, dardlarga shifo topiladi. Shu bois Jamshid davrida o'lim va kasalliklar bo'lmagan, xalq shodu xurram, zulm neligini bilmay osoyishta yashagan. Biroq Jamshid o'zi qilgan kashfiyotlaridan g'ururlanib, takabburlikka beriladi, har narsaning yaratuvchisi menman, deb xudolikni da'vo qiladi. Xalqning undan ko'ngli qoladi. Manmanlik, kibrha vo uni yo'ldan ozdirib, elning nazaridan qoladi. Xalqning noroziligi kuchayadi.

Shundan so'ng odamlar arablar dan chiqqan zolim Zahhok tomoniga o'tib ketadi. Zahhok Eronga bostirib kelgach, yakkalanib qolgan Jamshid yashirinishga majbur bo'ladi. Zahhok 100 yildan so'ng Jamshidni Xitoy dar yosi yonida qo'lga tushirib, arralab ikki ga bo'lib tashlaydi.

Jamshid ana shunday o'z takabbur ligining natijasida halokatga uchraydi va dahshatli o'lim topadi. “Shohnoma”da keyingi voqealar Iblisning so'ziga kiruvchi Zahhokning xalqqa zulm o'tkazishi, nohaq qon to'kilishi va oxir oqibat Faridun tomonidan mahv etilishi bilan davom etadi. Demak, Firdavsiy Jamshid timsolida, bir tomondan, yurt obodligi, el farovonligiyu osoyishtaligini saqlovchi donishmand, jasur, tinchlik

parvar Jamshidni madh etsa, ikkinchi tomondan, uning o'zgarishi misolida manmanlikka berilib, hammadan o'zini ustun qo'yadigan, xalqqa, olimu fuzalo larga befarq qaraydigan, ular pandiga quloq solmaydigan podshohlarni qoralaydi. Firdavsiyning asosiy niyati ma'rifatli, donishmand shoh boshchiligidagi obod, ozod, markazlashgan davlat uchun kurash g'oyasini Jamshid obrazi orqali ifodalashdir.

Firdavsiy Jamshid obrazini yaratishda o'zining ideal shoh haqidagi tasavvurini ham ifodalaydi. Bunda, albatta, qadimgi manbalardagi afsonaviy qahramon Jamshiddan ijodiy foydalanadi. Keyinchalik bunday sujetli dostonlarning bir qanchasi o'zbek adabiyotiga o'zlashib, yozuvchi mahorati bilan sayqallanib, turli asarlar tarkibiga kiritilgan.

“Firdavsiyda Jamshid taxtga chiqqan kun bayram sifatida nishonlanadi” [Omid Shiva., 2013: 22] Jamshid hukmronligi zamonida Navro'z yaratuvchilik, bahor, shodu xurramlik, dehqonchiligi bog'dorchilik – umumxalq bayrami sifatida joriy etilgan.

Firdavsiy Jamshid timsolida birbiri ga zid bo'lgan ikki shoh obrazini yaratadi. Biri adolatli va ma'rifatparvar shoh Jamshid bo'lib, shoir uni ulug'laydi; biri mutakabbir va hudbin shoh bo'lib, shoir uni qoralaydi, o'limga mahkum qiladi. Bu bilan Firdavsiy, bir tomondan, mifologiyaning asosini saqlab qolsa, ikkinchi tomondan o'z davrining muhim problemalaridan (muammolaridan) biri bo'lgan adolatli hukmron uchun kurash g'oyasini ilgari surib, adolatli va ma'rifatparvar Jamshid obrazi orqali hukmronlarni undan o'rnak olishga, elyurt uchun xizmat qilishga, ko'pga taya nishga chaqirsa, mag'rur va mutakabbir Jamshidning taqdiri orqali ularni ogohlantiradi [Mallaev N.M., 100].

sa, ikkinchi
misolida
adan o'zini
mu fuzalo
ar pandiga
arni qora
iyati ma'ri
shchiligida
ngan davlat
shid obrazi

ni yaratish
tagi tasav
ta, albatta,
naviy qah
dalanadi.
dostonlar
adabiyotiga
bilan say
kiritilgan.
ga chiqqan
stonlanadi"
shid hukm
ratuvchilik,
qonchiligu
ayami sifa

da birbiri
zni yarata
arvar shoh
g'laydi; biri
olib, shoir
um qiladi.
ndan, mi
qolsa, ik
ng muhim
adan) biri
un kurash
va ma'ri
ali hukm
ga, elyurt
ga taya
mutak
ali ularni
100].

"Shohnoma"ni o'zbek tiliga tarjima qilish an'anasi juda qadimiy, XVII asr boshlaridayoq "Shohnoma"dan "Siyovush" dostoni o'zbekchaga tarjima etilgan edi. XVIII asrda esa "Shohnoma" o'zbek tiliga Shoh Hijron, Mullo Xomushiy, Nurmuhammad Buxoriylar tomonidan uch marotaba tarjima etildi. Shuningdek, "Shohnoma" lavhalari tasvirlangan yuzlab miniatyuralar yaratildi. Ana shu tarjimalar, ayrim dostonlarning turkiycha talqinlarining keng xalq ommasiga orasiga kirib borishi, uning asosida yaratilgan rivoyatlarning xalq orasida keng tarqalishi Rustam, Jamshid, Afrosiyob kabi "Shohnoma" qahramonlarining xalq og'zaki ijodiga hamda o'zbek yozma adabiyotiga singib, o'z kishisi bo'lib ketishiga sabab bo'lgan.

"Shohnoma" tarjimalari o'zbek xalqi orasida tez ommalashganligining boisi choyxonayu guzarlarda, yig'irlarda ulardan parchalar aytishib, afsonaviy qahramonlarning jasoratlarini madh etishgan. Natijada, o'zbek adabiyotida "Shohnoma" ta'sirida bir qancha xalq kitoblari ham yaratilgan. "Qissai shoh Jamshid", "Qissai Siyovush", "Qissai Afrosiyob" kabi asarlarning qo'lyozma va toshbosma nusxalari shular jumlasidandir. Ularning har biri original sujetga ega asar hisoblanadi. Masalan, "Jangnomai podshoh Jamshid" qissasi "Shohnoma" ta'sirida yaratilgan, biroq butunlay original sujetga ega qissa bo'lib shakllangan.

"Kitob al-g'urar"da Jamshid timsoli

Saolibiyning "G'urar alMuluk" asari 1019 yilda yozilgan va Xuroson hukmdori Mahmud G'aznaviyning akasi Abu alMuzaffar Nasr ibn Nasriddinga taqdim etilgan. Biroq u davrlarda Islom tarixi hammaning diqqat markazida

bo'lib, Eroniylar tarixiga esa e'tibor ancha susaygan edi. Shu sababli Saolibiy o'z asarini Islom tarixi bilan umum tarixni uyg'unlashtirishga harakat qilgan. Saolibiyning asarida Nasroniy payg'ambarlar bilan bir qatorda dastlabki yaratilgan odam; eronliklardan Kayumars, musulmonlarda Odam allayhissalom birga tilga olinadi. Bu esa umum sulolaviy tarixning bitilishi keyingi davrlar uchun muhim burilish hisoblanadi. Hatto, Saolibiyga xos bo'lgan ushbu uslub an'anaga aylanadi.

Saolibiy "G'urar"da birinchi yaratilgan inson Kayumars degan munozerani boshlab beradi. Bu mavzu olimlar tomonidan ko'p bahslashuvlarga sabab bo'ladi. Oxiroqibat, ular mifologik obraz Kayumars "musulmonlarning tarixida birinchi yaratilgan inson – Odam"ning o'g'li degan xulosaga kelishadi. Tabariyda bu ikki shaxs bir odam yoki Kayumars Odamning Havodan paydo bo'lgan o'g'li degan qarash ham mavjud. Tabariyning fikricha, Kayumars forslarning otasidir [Ghazzal Dabiri., 52].

Saolibiy ham Diynavariy kabi Jamshid va Sulaymon obrazining bir lashuviga qarshi ekanligini aytadi. Bu qarashning zamirida juda katta xatolik mavjudligini, ularning yashagan davrlari oralig'idagi katta tafovut ham ularning bir shaxs emasligining isboti bo'la olishini ta'kidlaydi. Saolibiy "Jamshid xuddi Sulaymon kabi insjins va devlarni o'z izmiga bo'ysundirganligi sababli shunday qarash yuzaga kelgan bo'lishi mumkin" [Tha'alibi, Abu Mansur., 1900: 10] degan fikrni izhor etadi.

Saolibiyning asarida Jamshidning yaratuvchilik fazilatlarini ulug'lanadi; odamlarni kasbhunariga qarab to'rtguruhga ajratgani madh etiladi. Saolibiy, ayniqsa, Jamshid podshohligi davrida

odamlar qarilik, o'lim, ochlik va suvsizlikdan yiroq bo'lishganini alohida ta'kidlaydi. Ya'ni, muallif Jamshidning ezgu xislatlarini bo'rttirib ko'rsatishga harakat qiladi. Jamshid obrazi Saolibiyning talqinida dastlab bunyodkor shaxs sifatida gavdalanadi: "Jamshid odamlarni guruhlariga bo'lgach, har bir guruhga hunariga qarab vazifa yukladi. Birinchi guruhga kiruvchi harbiylar chegarani qo'riqlashi, tinchlikni ta'minlashi, ikkinchi guruhdagi doktorlar sog'liqni saqlashi, ruhoniylar ibodat bilan shug'ullanishi; uchinchi guruh tarkibiga kiruvchi kotib va hisobchilar o'z yu mushlarini – hisobkitob va yozuv ishlarini amalga oshirishi; to'rtinchi guruhdagi savdogar va hunarmand ahli esa narsabuyumlar yasashi va savdosotiq ishlari bilan mashg'ul bo'lishlari belgilab berildi. Shundan so'ng har kim o'z yu mushi bilan band bo'ldi" [Tha'alibi, Abu Mansur., 12].

Firdavsiyning "Shohnoma"sida Jamshid odamlarni quyidagi tabaqalarga ajratadi. Birinchisi, Kotuziy – ruhoniylar; ikkinchisi, Nisoriy – lashkarlar; uchinchisi, Nasudiy – dehqonlar; to'rtinchisi, Axtuhushi – hunarmandlar. Bundan ko'rinadiki, Saolibiy Firdavsiyning asarini shunchaki nasrga aylantirmagan, "Shohnoma"dagi tafsilotlarga ijodiy yondashib, an'anaviy sujetning rivojlanishiga ma'lum darajada hissa qo'shgan.

"G'urar"da ham boshqa manbalar kabi Navro'zning nishonlanishi Jamshid nomi bilan bog'lanadi. Saolibiy voqeani shunday tasvirlaydi: "elkasidan ilon o'sib chiqqan jin yer yuzi va samoda bemalol sayyohat qilib yurar edi. Odamlar qo'rqqanidan ko'chaga ham chiqisholmas edi. Bir kuni Jamshid "Damovand"dan "Bobil" gacha uning yo'lini mahkam to'sib qo'ydi. Bu voqea

Farvardin oyining Hurmuzd kunida sodir bo'ldi va bu kun Bahorning birinchi kuni, iblisning (aslida esa qishning) yakson bo'lishi va yil boshlanishining birinchi tongi sifatida nishonlana boshlandi. Odamlarning aytishlaricha, Navro'z deb ataladigan ushbu yangi va baxtli kun Jamshidga Xudo tomonidan berilgan inoyat va hadyadir. Ushbu kundan insonlarning barchasi sayrga chiqishgan" [Tha'alibi, Abu Mansur., 13]. Yelkasidan ilon o'sib chiqqan iblis obrazi – qahraton qishdir. Unga dahshatli va qo'rqinchli qiyofa berish maqsadida muallif shunday tasvirni qo'llaydi. Jamshidning barcha jonzoatlarni qahraton qishdan asrashi haqidagi ushbu sujet aslida "Avesto"dan olingan.

"G'urar"da Jamshid uch yuz o'ttiz yil davomida odamlarga tinch va qulay sharoit yaratib berganligi, insonlar ochlik, urush, zilzila, to'fon, jazirama issiq, qahraton sovuq va boshqa ofatlarni ko'rmay yashaganligi qayd etiladi. Jamshid za monida odamlar baxtsizlik, sharman dalik va noahillik degan tushun chalarni unutishadi. Xullas, Jamshid insoniyatga to'kis hayot baxsh etadi.

Saolibiyning asarida Jamshid bilan bog'liq voqealar asosan "Avesto" sujeti asosida bayon etilgan. Biroq Saolibiy ushbu sujetni shunchaki o'zlashtirmasdan, unga ijodiy yondashadi. Masalan, "Avesto"da Jamshidning ming yil yashagani, uning davrida odamlar ochlik, tashnalik, qarilik va o'lim nima ekanligini unutganligi bayon etiladi. Saolibiy o'z asarida Jamshidning jasoratlarini madhetish barobarida insoniyatni muqarrar bo'lgan qarilik va o'limdan asrashini tilga olmaydi. Ya'ni, "Avesto"da mifologik obraz sifatida talqin etilgan Jamshidni bir qadar hayotiy qahramonga aylantiradi.

"G'urar"da bayon etilgan keyingi voqealarda an'anaviy sujet chiziqlari

... kunida so
... birinchi
... shning) yak
... shining birin
... boshlandi.
... Navro'z deb
... baxtli kun
... an berilgan
... kundan in
... chiqishgan"
... Yelkasidan
... -qahraton
... qo'rqinchli
... uallif shun
... Jamshidning
... qishdan
... sujet aslida

... yuz o'ttiz yil
... qulay sha
... olar ochlik,
... issiq, qah
... mi ko'rmay
... Jamshid za
... sharman
... shun chalarni
... nsoniyatga

... shid bilan
... esto" suje
... roq Saolibiy
... ashtirmas
... Masalan,
... g yil yasha
... lar ochlik,
... ekanligini
... Saolibiy o'z
... arini madh
... muqarrar
... srashini til
... mifologik
... Jamshidni bir
... ylantiradi.
... an keyingi
... at chiziqlari

deyarli o'zgarmaydi. Jamshid kashfiyotlar yaratgach, g'ururga berilib keta di. "Jamshid hunarlarni kashf qilgach, cheksiz shonshuhratga ega bo'ladi; o'zining buyuk hukmronligini o'rnata di. Odamlarning uzoq yashash sirlarini topadi. Shundan so'ng u o'zga radi. Jamshidda manmanlik, beorlik, takabburlik xislatlari paydo bo'ladi. U odamlarga "men sizlarning buyuk xudongizman" deydi va xalqni o'ziga topinishga da'vat qiladi" [Tha'alibi, Abu Mansur., 1617]. Xalqning undan ko'ngili qoladi. Hamma unga qarshi bo'ladi. Odamlarning Jamshidga bo'lgan yuksak ehtiromi nafratga aylanadi. Uning uchun baxsizlik kunlari boshlanadi. Shunda alZahhok alHumayri asli Yamanlik, uning forscha nomi Bivarasf, Jamshidni mahf etish uchun iziga tushadi. Jamshid undan yashirinadi. Saolibiy hikoya qilishicha, Zahhok Jamshidni 500 yil qidiradi. "Shohnoma"da esa 100 yil deyilgan. Jamshid Zahhok tomonidan qatl ettiriladi.

"Saolibiyning Jamshid obrazini tasvirlashida Diynavariydan farqi shundaki, Saolibiy Jamshid timsolida o'ta manman va takabbur shaxs qiyofasini jonli tasvirda hamda ishonarli qiyofada yaratadi" [GhazzalDabiri., 62]. Shu bilan birga, Saolibiy Jamshidning yaratuvchanlik xususiyatini ham madh etadi. Madaniy turmush tarzining rivojlanishi dagi roli beqiyos ekanligini ta'kidlaydi. Saolibiyning asarida Jamshid, hatto, g'alayon ko'targan isyonchi jinlarni ham maxv etib, ularni bunyodkorlik ishlari ga safarbar qilgani alohida tilga olinadi. Demak, Jamshid obrazining badiiy adabiyotdagi ikki xil qiyofada: takabbur va bunyodkor shaxs sifatida, murakkab harakterda tasvirlanishi Saolibiy asarida davom etgan va yaqqolroq namoyon bo'lgan. Bizningcha Saolibiy "G'urar"ni

yozishda boshqa manbalar bilan birga Firdavsiy dahosidan ham bahramand bo'lgan. Zeroki, "Shohnoma"dagi bir necha hikoyat Saolibiyda ham mavjud.

"Tarixi Tabariy"da Jamshid zikri

Sharqshunoslik tadqiqot markazi nodir qo'lyozmalar fondida № 18038 raqam bilan saqlanuvchi Tabariyning "Tarixi Tabariy" asarining eski usmonli tilidagi tarjimasi mavjud. Kitob xajmi 18x26. 29 ta satr chizig'idan iborat. Asar Usmoniy tiliga tarjima qilinib, toshbos mada nashr etilgan. Kitobning dastlabki sahifalarida asar mundarijasi berilgan. Keyingi betda esa tarjimon Tabariyning asarini Istanbul bozoridan sotib olganini va tarjima qilganini aytadi. Ushbu asar Ibrohim Rashidiyning mablag'i evaziga Ahmad Xolusiy tomonidan nashr qilingan. Nashr sanasi yozilmagan.

Asar Odam alayhissalom haqidagi rivoyat bilan boshlanadi. Tabariy, "Avesto"ga ko'ra, birinchi yaratilgan odam Kayumarsning Odam alayhissalom ekanligini aytadi. "Rivoyat aydilarki, Kayumars Odam alayhissalom edi. Yer yuzinda nabototi va ma'odani va sulara podshoh o'ldi" [Tabariy, 3]

Tabariy o'z asarida Firdavsiy Tusiy nomini bir necha marta tilga oladi va uning "Shohnoma"sidan xabardor ekanligini uqtiradi. "Tarixi Tabariy"da zikr etilishicha, Kayumars odam 700 yil podshohlik qilgan. Undan so'ng mamalakat tojini Xushang kiyadi va u 400 yil hukmdorlik qiladi. Keyinchalik taxtni Tahmuras egallaydi. Uning podshohligi 100 yil davom etadi. Tahmuras vafot etgach, saltanat tug'ini Jamshid qo'lga oladi. Asarda Jamshid "Shohnoma"dagi kabi Tahmurasning o'g'li emas, qarindoshi deb talqin etiladi.

"Tarixi Tabariy"da Jamshid haqidagi hikoyat shunday boshlanadi. "So'ylayki,

rivoyat aydilarki, Tahmuras va Jamshid ikkisi qarindoshlar edi. Jamshid ulug' podshoh o'ldi. Dunyoi boshdin be sha xukm ayladi. G'oyatda xub yuzluk va totlu so'zluk kishi edi. Go'zallikda so'ylaydikim, har qanda ketsa, yuzi ning solasidin ketdiki, yerlar oydin o'lurdi va kunduzlar" [Tabariy, 87]. Ma'lumki, "Shohnoma"dagi Jamshidning go'zalligi va tashqi qiyofasiga ko'p ham urg'u berilmaydi. Firdavsiy uning ko'proq kashfiyotlari va yaratuvchilik xususiyatlarini madh etadi. Qadimgi yozma yodgorlik "Avesto"da esa Jamshidning go'zal va xushxulq ekanligi alohida e'tirof etiladi. Demak, Tabariy Jamshid shaxsini tasvirlashda eng qadimgi yozma manbalar asosida keyinchalik Sharq adabiyotida an'anaga aylangan badiiy qahramon qiyofasini yaratish uslubidan ijodiy ilhomlanadi.

Mazkur manbada Jamshidning adolatli podshoh ekanligi, ayniqsa, uning ijodkorlik xislati bo'rttirib ko'rsatiladi. "Bag'oyat odil podshoh edi. Ul kishikim, jang olatin duzdi, qilich kabi va bolta kabi va zirh kabi va jushan va nekim bu kabi Jamshid ijod etdi" [Tabariy, 88]. Bundan tashqari, bir qancha ro'zg'or buyumlari va kasbhunarlarning yara tilishi Jamshidga nisbat berilgan.

"Tarixi Tabariy"da Jamshid devlarni ham o'z izmiga bo'ysundirgani bayon etiladi. Jamshid gavhar va inju chiqarmoq kabi odamzot uchun mushkul bo'lgan yumushlarni devlarga bajar tirar edi. Ushbu asarda ham Jamshid "Shohnoma"dagi kabi odamlarni to'rt tabaqaga ajratgan va har tabaqani o'z korlari bilan mashg'ul etadi.

Shuningdek, Tabariy Jamshidning taxtga o'tirib xalqning shikoyat va arzini eshitgan kunini odamlar Navro'z deb atashganini yozadi. Shundan so'ng har oyning bir kuni tayin etiladi,

ya'ni Navro'z kunida xalqning mushkulosonlashadi, muammolari hal bo'ladi. "Tarixi Tabariy"da Navro'z bahorning birinchi kuni yoki yasharish va yangilanish fasli ma'nosida emas, xalqning arzinglanadigan kun sifatida e'tirof etiladi. Bundan so'ng "royi yo'q, umri rohatda o'ldir. Buning uzrini tamom 700 yil kechadir. Jamshid bu odatni tark etmadi. Bundan avval 300 yil podshohliq etdi. 1000 yil tamom podshoh o'ldi" [Tabariy, 88]. Jamshid ming yil davomida umuman kasal bo'lmaydi. Demak, uzoq umr ko'rish Jamshidning ezgu amallari evaziga berilgan xudoning tuhfasidir.

Jamshid haqidagi ko'pgina asarlar da uchraydigan an'anaviy sujetga xos bo'lgan qahramon xarakteridagi keskin burilish, ya'ni Jamshid talaygina kashfiyotlarni yaratgach, takabburlikka berilib ketishi haqidagi voqea "Tarixi Tabariy"da birmuncha o'zgartirilgan. Boshqa asarlardan farqli ravishda Jamshid qilgan kashfiyotlaridan g'ururlanib emas, iblisning so'ziga kirib badnom bo'ladi. "Bir kuni qishliqda vaqti edi. Jamshid fikr edub, yolg'uz o'ltururdi. Qullar tashqarida edi. Nogoh iblisi la'in panjaradin ichra kirdi, Jamshid qorshusina turdi". Jamshid iblisni ko'rib, nima uchun kelganini so'raydi. Iblis Jamshidga nasihati borligini aytadi. Ushbu voqea dialog asosida davom etadi.

"Iblis aydi: – Ey shoh, bilurmisenki, sen kimsan?

Jamshid aydi: – Bir odam o'g'loni men.

Iblis aydi: – Yokalash so'ylading, sen odam o'g'loni dag'alsen. Agar odam o'g'loni o'lsang, bu necha yil ichinda bir qora xasta o'lur eding. So'ngra bir dushmani bilur edi va boshinga og'rita edi va ko'kliga malomat kelidi.

Jamshid aydi: – Ben kim?

Iblis aydi: – Sen bu yer va ko'kning

sisan. Ushbu yerlari va ko'klari va shi va oyi va yulduzi va bul jame uqot xabasin yaratding."

is uni ko'p maqtaydi va tangrilikni qilishga undaydi. Xudo ekanli g belgisi sifatida otash yoqishini va larni ana shu otashga sajda qilish ajburlashi lozimligini aytib ko'zdan bo'ladi. Jamshid otash yoqtir talqi onda jam bo'ldi. "Tangringiz menga sajda qiling" dedi. nomaganlarni olovda yoqtirdi va "har da butlar tuzdirib, qo'ndurdi. Xalqni rib, fasoda verdi" [Tabariy, 88].

Tabariy hikoyat so'ngida ushbu vo an'anaviy sujetga xos emasligini, tomonidan kiritilganini aytib o'tadi: qissa bundan avval daxi kelmasdi. nom o'lmadig'ondin bu orada daxi ar o'landi" [Tabariy, 89].

Tarixi Tabariy"da Bivarasp pod mlar nasiidan ekanligi aytiladi. mamlarning Jamshiddan ko'ngli qol sh, Bivarasp atrofiga to'planadi. arasp ularga bosh bo'lib, Jamshid onga yurish qiladi. Xalqi, mamlaka a iqlimini oladi. Ikki taraf kurashadi. amshid qochadi. Bivarasp uning taxtini allaydi va Jamshidni ta'qib ostiga ola Bivarasp Jamshidni bir yildan so'ng enlaydi. "Bivarasp Jamshidni ikki pora chtirdi. Porsilarning aytishlaricha, amshid qochganida Zobilistonga bora Bobil podshohining qiziga uylanadi. Jardan bir o'g'ul bo'ladi. Ismini Tur aylar. Andin daxi qochdi. Hindistona ordi. Onda xalok o'ldi" [Tabariy, 89].

Hikoyat so'ngida Tabariy Jam shidning avlodini nommanom sanaydi. Tur → Sadob → Turk → Shaham → Otru → Kirshasp → Narimon → Som → Zol → Rustam → Faromarz. Tabariy shbu ma'lumotlar Firdavsiyning "Shohnoma"sida keltirilganligini qayd radi.

Tabariy Jamshidni Nuhning avlodi sifatida talqin etmaydi.

Demak, Tabariyga kelib, Jamshid obrazi yangi qirra kashf etib boradi; an'anaviy sujet "Shohnoma"ga bog'lan ganday bo'lsada, u yangi lavha bilan boyitiladi. Muallif Jamshid qahramonini ikki xil qiyofada ham mohirona tasvir laydi. Tabariy asariga kelib, Jamshidga xos bo'lgan fazilatlar – mifologik bo'rt tirmalar insoniy xarakterga aylanadi. Jamshidda dastlab namoyon bo'lgan ezgulik sifatleri, takabburlikka beril gach, qusurga aylanadi va uni halokat ga olib keladi.

"Osor ul-boqiya"da Jamshid haqida

Abu Rayhon Beruniyning "Osor ulboqiya" – "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari qomusiy manba sifa tida o'zbek badiiy adabiyotining rivoj lanishiga ham omil bo'lgan. Masalan, birgina jihat: asarda keltirilgan turli xalqlardagi bayram va tantanalarning paydo bo'lishi va nishonlanishi haqida gi rivoyatlar jamlanmasi o'zbek folklori tarixini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Bundan tashqari mazkur asarda ko'pgina tarixiyafsonaviy obrazlarning o'ziga xos talqini ham berilganki, bu badiiy adabiyotdagi an'anaviy obraz va sujetlarning genezisini aniqlash da muhim ahamiyatga ega. Xususan, an'anaviy podshoh Jamshid obrazining o'zbek adabiyotidagi in'ikosi "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asari da ham aks etgan. O'zbek adabiyoti ga Jamshid obrazining kirib kelishida mazkur asar bevosita ko'prik vazifasini o'tagan. Garchand Beruniyning ushbu asari tarixiy-etnografik manba sifatida e'tirof etilsada, unda jamlangan ak sariyat afsona va rivoyatlar keyinchalik o'zbek adabiyotiga ko'chib, an'anaviy lik asosida badiiy adabiyotning rivojla nishiga muhim xissa qo'shgan.

“Qadimgi xalqlardan qolgan yod gorliklar” asarining “Podshohlarning yashagan davrlari va hukmronlik yillari” haqida ma’lumot beruvchi bobida muallif “Eronliklarning birinchi qismi uch turga bo’linadi” deb yozadi. “Birinchi – Peshdodiyar. Bular butun dunyoni egallab, shaharlar qurganlar, konlar chiqarib, hunarmandchilikka asos solganlar va yer yuzida adolat barpo etib, tangriga atalgan ibodatni ado etganlar” [Abu Rayhon Beruniy., 1968: 130]. Beruniy Jamshidning aynan shu Peshdodiyar sulolasidan ekanligini ta’kidlaydi.

Peshdodiylarning avvali Kayumars bilan boshlanadi. Chunki eronliklarning fikricha, dunyodagi birinchi yaratilgan inson Kayumarsdir. Beruniy Jamshidni Kayumarsning avlodi sifatida talqin etadi.

Muallifning yozishicha, Jamshid podshohlarning “adolatli peshdodiyar” turiga kirgan. Jamshiddan to Afridungacha o’tgan podshohlar “Shid” laqabi bilan ham mashhur bo’lishgan.

Beruniy eronliklarning podshohlar haqidagi ma’lumotini jadval asosida yillarga bo’lib chiqqan. Xususan, unda Jamshidning podshohlik faoliyati quyidagi davrlarga bo’lingan:

Shuningdek, muallif Peshdodiyalarning hukmronlik yillari borasida Hamza ibn Husayn allsfahoniyning “Xalqlarning o’tib va yo’q bo’lib ketgan ulug’larining tarixlari kitobi” asarida “Avesto” va “Mu’bad qo’lyozmasi”ga tayanib, yozib qoldirgan fikrlarini boshqa jadvallar asosida ham qayd etadi. Unda Hamza ibn Husayn “Avesto”da Jamshid yashagan davrni 616 yil deb, “Mu’bad qo’lyozmasi”da esa 616+100 yil (ya’ni, Jamshidning yashiringan davri ham qo’shilgan) etib belgilanganligi qayd etilgan.

Demak, Beruniy ushbu qiyosiy kuza tishlari orqali boshqa eron podshohlar qatori afsonaviy shoh Jamshidning tarix sahnasidagi hukmronlik davrini tugatishga harakat qilgan. Bu esa Jamshid shaxsining tarixiy qiyofasini yoritishda muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, asarning “Eronliklar oylaridagi hayitlar va mashhur kunlar ustida so’z” bobida ham Jamshid faoliyati bilan bog’liq bir qancha ma’lumotlarni uchratamiz. Xususan, Beruniy turli qaydnoma va rivoyatlarga asoslanib, Navro’zning bayram sifatida nishonlanishini Jamshid nomi bilan bog’laydi. “Eron olimlarining ba’zisi: “U kunni Navro’z deb atashning saba bi shuki, sobiylar Tahmuras davrida yuzaga chiqqanlar. Jamshid podshoh bo’lgach, [majusiylar] dinini yangiladi va bu ish qilingan kun, [ya’ni] navro’z “yangi kun” deb ataldi, bu kun, garchi u [Jamshiddan] oldin ham hurmat qilingan bo’lsada, hayitga aylantirildi” [Abu Rayhon Beruniy., 254]. Beruniy o’z asarida bir qancha manba va og’zaki afsonalarda keltirilgan Jamshid shaxsi bilan bog’liq talaygina ma’lumotlarni bir yerga jamlaydi; ularni ketmaketlikda, “qo’shimcha va izohlarsiz” – asliyat dagiday hikoya qilishga harakat qiladi. Shu sababli bir mavzuda, masalan, Jamshid obrazining Navro’z kulti bilan bog’lanishi haqidagi turfa xil rivoyatlar ni bir yo’sinda, navbatmanavbat naql qiladi. Ushbu rivoyalarda voqealar turlicha tasvirlansada, deyarli ularning barchasida Navro’zning paydo bo’lishi va tantana qilinishi Jamshid nomi bilan bog’lanadi. Beruniy voqeani rivoyat etish barobarida podshoh Jamshidning ulug’vorlik va yaratuvchilik sifatlarini ham tasvirlaydi. “Jamshid [o’ziga] ara va yasab olgach, o’sha kuni aravaga chiqdi, jinlar va shaytonlar uni havo

ga ko'tarib, bir kunda Dunbovanddan Bobilga olib bordilar. Odamlar bu ajoyib voqeani ko'rgach, o'sha kunni hayit qildilar va Jamshidning [aravada uchi shiga] taqlid qilib arg'imchoqlarda uchdilar" [Abu Rayhon Beruniy., 255].

Boshqa bir rivoyatda naql qilinishicha, Jamshid Ozarbayjonda bo'lishni istab, tilladan yasalgan taxtga o'tiradi. Odamlar taxtni yelkalariga ko'tarishadi. Shu payt Jamshidga quyosh nuri tushib, odamlarning ko'zini qamashtiradi. Bundan sevingan xalq ushbu kunni Navro'z deb bayram qilishadi. Hinderon mifologiyasida ham Jamshid nomining "quyosh farzandi", "nurli", "quyoshdek yorqin" kabi jumlar bilan qo'shib aytilishining asosida ushbu afsona yotganligi shubhasizdir.

Beruniy Jamshidning kashfiyotchilik va yaratuvchilik xislatini Navro'zning paydo bo'lishi bilan bog'lab tasvirlaydi. Shu sababli ushbu kunda Jamshid tomonidan asos solingan turli marosim va kashfiyotlar eronliklar uchun rasmga, urfga aylanganini ta'kidlaydi. Masalan, eronliklarning Navro'z kuni birbirlariga shakar hadya qilishining boisi haqida shunday deydi: "Bog'dod mu'badi Ozarbodning hikoya qilishicha, buning [sababi], navro'z kuni Jamshid mamlakatida shakarqamish paydo bo'lgan, bu shu vaqtgacha bilinmagan edi. Jamshid sersuv bir qamishdan shirara tomchilayotganini ko'rgan. Uni totib qaragan, unda lazzatli shirinlik borligini bilgach, suvini chiqarib, shirasidan shakar ishlashni buyurgan. [Shakar] beshin chi kuni ko'tarib olingan va ta'briklash uchun uni birbirlariga hadya qilganlar" [Abu Rayhon Beruniy., 255].

Bundan ko'rinadiki, Beruniy podshoh Jamshid obrazini tasvirlashda mavjud manbalardagi uning shaxsiyatiga oid barcha sifat va qirralarni qamrab olish

ga harakat qiladi. Ushbu obraz haqidagi boshqa tarixiy asarlardan farqli ravishda muallif o'z asarida Jamshid faoliyatini, asosan, Navro'zning paydo bo'lishiga sabab bo'lgan omillar doirasida tasvirlaydi. Ya'ni, Beruniy Jamshid haqida so'zlagan rivoyatlarini "Navro'z" va "Jamshid" nuqtalari atrofiga biriktiradi.

Beruniyning o'ziga xosligi yana shunda namoyon bo'ladiki, u qadimgi milliy bayramning tarixini yoritish barobarida podshoh Jamshidning elparvarlik, yurtsevarlik sifatlarini ham mohirona tasvirlaydi. Muallif keltirgan rivoyatda naql qilinishicha, Iblisning kasofati bilan dunyo halokatga yaqinlashadi. "Shunda xudoning amri va yo'l ko'rsatishi bilan Jamshid Iblis va uning yordamchilari turgan joyni mo'ljallab, janubiy tomonga borgan va to barokatsizlikni ketkizgunicha bir qancha vaqt o'sha yerda qolgan. Odamlar yana mo'tadil [holatga], barakot va faravonlikka qaytib, balodan qutulganlar. Shu vaqt Jamshid dunyoga qaytib, shu kuni quyoshdek tulu etgan va undan nur taralib turgan" [Abu Rayhon Beruniy., 256]. Tabiat yana qayta jonlanib, o'simliklar ko'kara boshlagan. Ushbu kunni odamlar "ro'zi nav", ya'ni "yangi kun" deganlar.

Beruniy Jamshid tomonidan qilingan ko'pgina kashfiyotlarni ham ushbu kunda sodir bo'lganligini alohida ta'kidlaydi. Masalan, shu kuni Jamshid uzoqqa ketganlarga xat yozib, eski maqbaralarni buzishga va shunday kunda yangi maqbara qurmaslikka buyuradi. Bu odat xudoga ham xush kelib, aynan shu kuni Xudo Jamshidni mukofatlaydi. Ya'ni, Jamshidning xalqidan "turli kasalliklar, qartayish, hasadlik, yo'qchilik, g'am va musibatlarni" yiroqlashtiradi. Beruniy to Jamshidning hamshirasini o'g'li Bivarosf mamlakatga ega bo'lguncha, xalqda qarish va o'lim bo'lmaganligini e'tirof etadi.

Shuningdek, Beruniy Jamshid za monida xalq ko'payib, yer torlik qilgani va xudo yerni uch barobar kengay tirgani; podshoh Jamshid anhorlarni qaz dirib, yurtga suv keltirgani va mam lakatni obod qilgani haqidagi rivoyatlar ni ham keltiradi. Demak, Beruniy o'z asarida Jamshid obrazining turli qir ralarini; kashfiyotchilik, yaratuvchilik, bunyodkorlik, odamlarga yaxshilik qi lish va elparvarlik xislatlarini yorqin tas virlashga erishgan va bu ma'lumotlarni keltirishda bevosita "Avesto" manbala ridan bahramand bo'lgan.

"Qadimgi xalqlardan qolgan yod gorliklar" asarida ham qadimgi tari xiy manbalardagi singari Jamshidning o'ldirilishi Zahhok tomonidan amalga oshirilgani qayd etilgan. Mazkur asarda podshoh Jamshidning o'ziga xos xisiat va fazilatlari nisbatan to'laqonli aks et gan. Ayniqsa, muallif Jamshid obrazi haqidagi turli rivoyatlarni ketmaket va jamlangan holda rivoya qilish orqa li o'zbek adabiyoti tarixidagi an'anaviy Jamshid sujetining paydo bo'lishiga zamin hozirlagan.

"Qadimgi xalqlardan qolgan yodgor liklar" asari bilan deyarli bir asrda yo zilgan Firdavsiyning "Shohnoma"sida Jamshid qahramoni – badiiy obraz, un ing faoliyati – tugal doston tarzida yaratil gan bo'lsada, o'zbek adabi yotidagi Jamshid obrazining shakllanishida o'z hissiasi bor. Chunki muallifning maz kur asarida Jamshid qahramoni tarix sahnasida o'z o'rniga ega, adolatli, bun yodkor va elparvar shaxs sifatida o'ziga xos ibratomuz tasvirlangan.

Garchand allomaning mazkur asari davr taqozosi o'laroq arab tilida bitilgan bo'lsada, undagi Jamshid haqida tur li og'zaki va yozma manbalar asosida to'plangan ushbu ma'lumotlar keyingi davrlarda o'zbek badiiy adabiyotida

gi an'anaviy Jamshid obrazining pay do bo'lishi va rivojlanishi uchun asos bo'lgan, deyish mumkin.

Xulosa

Jamshid obrazining tarixiybadiiy asar lardagi talqini yuzasidan shunday xu losaga kelish mumkin: Abu Hanifa Diynavariyning "الطائر الماخيكي" asarida ilk bor Jamshidni Nuh payg'am barning avlodi ekanligi ta'kidlanadi va bu ma'lumot keyinchalik o'zbek ada biyotidagi Jamshid qissasida ham saqlanib qoladi. Diynavariy Jamshid, alZahhok, Faridun kabi mifologik obraz larni avvalgi "Avesto"dagi xus siyatlarini saqlagan holda ularni tari xiy badiiy qahramonga aylantiradi.

An'anaviy shoh Jamshid qahra moni birinchi marotaba Abulqosim Firdavsiyning "Shohnoma"sida tu gal badiiy obraz sifatida talqin eti ladi. Firdavsiy Jamshid obrazining "Avesto"dagi qiyofasiga ijodiy ishlov beradi; natijada, "Shohnoma" qah ramoni Jamshidga xos yangi badiiy qirralar namoyon bo'ladi. O'zbek ada biyotidagi bir qancha xalq kitoblari aynan "Shohnoma" ta'sirida yaratilgan, jumladan, "Qissai Jamshid"da ham "Shohnoma"dagi an'anaviy sujet yaq qol aks etadi.

Saolibiyning asarida Jamshidning yaratuvchilik fazilatlari ulug'lana di. Saolibi shoh Jamshidni xuddi "Avesto"dagi kabi odamlarni kasbhu nariga qarab to'rt guruhga ajratganini ta'kidlaydi. Muallif Jamshid qahramoni ni "Avesto"dan ilhomlanib, an'ana viy sujet asosida yaratgan bo'lsada, "G'urar"da Jamshid obrazi ikki xil qiyo fani o'zida aks ettirgan murakkab obraz sifatida jonli va ishonarli tasvirlanadi, hattoki, Jamshid obrazini bir qadar ha yotiy qahramonga aylantiradi.

Taba
Jamshid
da talc
Jamshid
birmunc
rini boyi
singdira
Berur
qolgan
bilan bo
yo'sinda

1. Abu
2. Abu
- Nazarmat
- 736 b.
3. Diyn
- Rayhon B
4. Dine
- alTabba. E
5. Tha
- H. Zotenb
6. Tarix
- midagi Shi

7. Ismo
8. Omik
- torii i kultu
- toricheskix
9. Yuh
- Hermeneu
- Philosophy
- Massachus
10. Gha
- in partial s
- Languages
11. Mall
- adabiyot va
12. On
- современ
- историчес

Tabariyning "Tarixi Tabariy" asarida Jamshid qahramoni tarixiy obraz sifa tida talqin etiladi. Tabariy o'z asarida Jamshid bilan bog'liq an'anaviy sujetni birmuncha o'zgartiradi, sujet voqealari rini boyitadi, obrazga yangi qirralarni singdiradi.

Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar" asarida Jamshid bilan bog'liq voqealar tarixiy-etnografik yo'sinda talqin etiladi. Asarda Jamshid

haqidagi turli ma'lumotlar o'zgarishsiz holda beriladi, muallif ba'zan bir xil lavhalarni turli manbalardan keltirilgan ligi bois, takror ham uchratish mumkin. Jamshid obrazi haqidagi barcha qadimgi tarixiyafsonaviy kitoblardan olingan lavhalar Beruniy asarida bir yerga jamlanganligi sababli, ushbu asarni o'zbek adabiyotidagi an'anaviy Jamshid obrazi yaratilishida poydevor bo'lgan, deyish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Manbalar

1. Abu Rayhon Beruniy. (1968). Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan.
2. Abulqosim Firdavsiy (2011). Shohnoma. Forsiydan Sh.Shomuhamedov, J.Jabborov, Nazarmat, H.G'ulom tarjimasi. – Toshkent: G'ulom nomidagi nashriyotmatbaa ijodiy uyi. 736 b.
3. Diynavariy. (1330). Alaxbor altavol. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondi. Toshbosma, inv. № 17049. 383 v.
4. Dinavari Abi Hanifah Ahmad Davud. (1995). alAkhbaralTiwal. Edited by Umar Faruq alTabba. Beirut: Dar alArqamibn Abi alArqam.
5. Tha'alibi, Abu Mansur. (1900). Ghurar Akhbar Mulak alFurs wa Siyarihim. ed. and trans. H. Zotenberg. Paris: Imprimerie Nationale.
6. Tarixi Tabariy. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondi. Toshbosma, inv. №18038.

Ilmiy – nazariy adabiyotlar

7. Ismoilpur A. "Shohnoma"da Kayxusrav afsonasi: // Sino. 2011. № 41-42. – B 6.
8. Omid Shiva. Poema "Shaxname" Firdousi kak istochnik po izucheniyu etnogeografii, is torii i kultury iranoyazychnykh narodov: avtoreferat na soiskanie uchenoy stepeni doktora is toricheskix nauk. – Dushanbe: 2013. 20 s.
9. Yuhan Sohrab – Dinshaw Vevaina. (2007). Studies in Zoroastrian Exegesis and Hermeneutics with a Critical Edition of the Sudgar Nask of Denkard Book 9. Doctor of Philosophy in the subject of Iranian and Persian Studies. Harvard University Cambridge. – Massachusetts: 375 r.
10. Ghazzal Dabiri. The Origins and Development of Persian Epics. Adissertation submitted in partial satisfaction of their quirements for the degree Doctor of Philosophy in Near Eastern Languages and Cultures University of California, Los Angeles: 2007. 211 r.
11. Mallaev N. (1974). Alisher Navoiy va xalq ijodiyoti. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 383 b.
12. Огудин В.Л. Природные места поклонения в религиозных представлениях современного населения Ферганы: Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. – Москва: 2003. 391с.